

Bijlage 2 De dynamiek van religieus erfgoed en de rol van het KDC

Uitgangspunten voor rol KDC als erfgoedinstelling

Vastgesteld door staf KDC in februari 2020 en aangepast door Wetenschappelijke Adviesraad 29 juni 2020

Het doel van dit verslag is om het begrip (religieus) erfgoed nader in te vullen zodat het kan functioneren als baken voor de rol die het KDC als erfgoedinstelling wil opnemen. Het komt voort uit de verdiepingssessie over religieus erfgoed van de Wetenschappelijke Adviesraad met Willem Frijhoff en enkele gasten op 6 november 2019. De antwoorden op de vragen die toen zijn gesteld leveren de concretisering op van de rol die het KDC in de erfgoedsector wil innemen.

Begripsbepaling

Erfgoed is een erfenis, waarvan delen van overgebleven materiële relictten om zijn (kostbare) kwaliteit door volgende generaties wordt gewaardeerd.

“Een dynamisch erfgoedbegrip benut uit het reservoir van relictten uit het verleden, de materiële artefacten en immateriële waarden die het via een toekomstgericht proces van selectie tot zinvol erfgoed construeert, dat de toekomst kan dienen en mede kan vormgeven.” De selectie van wat wij als erfgoed willen bewaren moet mogelijkheden bieden aan erfgoedgemeenschappen om hun identiteit uit te drukken.

Religieus erfgoed is een deelverzameling van cultureel erfgoed. Het is een reservoir van vormen en betekenissen (materieel en immaterieel) met verwijzingen naar de verschijningsvormen van de relatie tussen God en mens, dat benut wordt door allerlei groepen voor hun eigen identiteitsvorming.

Het dynamisch karakter van cultureel (en religieus) erfgoed uit zich in deze vier processen:

1. Normering en canonisering: als niet alles bewaard wordt, worden er impliciete of expliciete standaarden toegepast op wat beschermd moet worden en wat onopgeefbaar wordt geacht.
2. Mechanismen van culturele in- en uitsluiting: erfgoed trekt grenzen tussen wie er mee gediend zijn en wie zich door het erfgoed bedreigd kunnen voelen.
3. Overdracht en dynamisering: een ‘erfenis’ is er om door te geven en staat daardoor open voor steeds nieuwe betekenissen.
4. Toe-eigening en identiteitsvorming: mensen kunnen (een deel) van erfgoed claimen om zich mee te identificeren.

Voor het functioneren van het KDC betekent deze invulling en het besef van de dynamiek van erfgoed dat het zich de volgende vragen kan stellen:

1. *Welke rol speelt een oorspronkelijk archief en documentatiecentrum als het KDC in dit erfgoedproces? Hoe normeerde en canoniseerde het KDC? Wat nam het op, wat wees het af? Waar zaten grensgevallen en waar spande het zich voor in (clerus-leken, privé-publiek, man-vrouw, noord-zuid, hoge-lage klasse, ras, geaardheid, etc.?) Wat koos het KDC om door te geven, waarom en hoe verschoven de prioriteiten? Was het zich bewust van deze vier processen? Hoe zag het zichzelf?*

Het KDC vervult zijn rol als beheerder van een goedgevuld erfgoedreservoir, maar mag daarin niet blijven hangen in de criteria die in eerdere perioden zijn aangelegd.

Het KDC doet er goed om zich rekenschap te geven van de manieren waarop die processen zich in de afgelopen halve eeuw hebben afgespeeld binnen het eigen instituut. Het KDC is zelf ook onderdeel van het erfgoed geworden, maar wil natuurlijk niet als reliëf gezien worden. Zo wordt de werking van die processen zichtbaar en we kunnen onze eigen in het verleden gemaakte keuzes en de daarvoor gebruikte motieven/argumenten vergelijken met de keuzes en motieven van andere archieven en erfgoedinstanties. Deze analyse helpt het KDC om zich als erfgoedinstelling beter te richten op de identiteitsvormingsprocessen in het heden.

2. *Aan welke identiteitsvormende processen droeg het KDC als instelling en zijn collecties bij in het verleden? Zijn er soortgelijke behoeften vandaag?*

Ten behoeve van het aantonen van het dynamische karakter van het erfgoed zou het KDC onderzoek kunnen doen naar het opsporen van de interne en externe dynamiek: Hoe lag de verhouding tussen de katholieke traditie als radicale vernieuwing of hervorming (een intern proces) en met het traject van herdefiniëring en verbinding met de culturele hoofdstromen (mainstreaming)?

Om een indruk te krijgen voor groepen die hun identiteit deels ontleen aan de KDC-collecties (en ter adstruering van het dynamische karakter van het katholiek erfgoed te ontdekken), zouden categorieën gemaakt kunnen worden van identificatiemomenten uit het verleden met mogelijkheden voor de toekomst.

Een eerste reeks zou kunnen luiden: katholiek erfgoed ...

- a. als bron van emancipatie (onderwijs, politiek),
- b. als object van ontvoogding (secularisatieproject),
- c. als bron van vernieuwing (nieuwe bewegingen),
- d. als contrast met hedendaagse vrijheidservaring,
- e. als symbool van onderdrukking (bij katholieken en ex-katholieken),
- f. als decor van verweesd geraakt zijn (Kellendonk),
- g. als tegenstander (antipapisme),
- h. als natuurlijke omgeving (vanzelfsprekende aanwezigheid, autobiografieën, Memo reeks),
- i. als herbronning (Nouwen),
- j. als internationale verbinding (missie),
- k. als vormgeving van caritas (wereld)diaconaat,
- l. als artistiek monument (musealisering)
- m. als mobilisatie-instrument (processies)

3. *Hoe breed kan het KDC zich als (katholieke) erfgoedinstelling uitstrekken, in termen van sectoren en materiële vormen?*

Het KDC is vooral sterk in het beheer van papieren collecties en mist (nog) de capaciteit om allerhande materiële en immateriële zaken op te nemen. In het trio kerk, geloof en religie die met elkaar de religieuze wereld vormen, richt het KDC zich niet primair op de kerkelijke instituties of de gelovigen, maar op de religieuze cultuur, die zich in seculiere vormen aandient (vakbonden, scholen etc.) of die in seculiere vormen voortgezet wordt (rituelen, waarden, ruimtes). Maar wat doen we met de immateriële cultuur, die volgens stelling 2 noodzakelijk is? Die immateriële kant zijn de verhalen over het 'eigen' erfgoed, maar ook de autobiografieën en bedevaartverhalen. Hoe brengen we dit in praktijk? Welke inhoudelijke kennis en technische expertise hebben we daarvoor nodig?

4. *Voortbordurend op vraag 3: hoe kunnen we als KDC dat bredere terrein, die bredere vormen bestrijken? Moet het KDC zich vooral richten op aanvullende collecties (zoals het Catharijne Convent, heiligenbeeldenmuseum, kerken en kapellen en bedevaarten?) Of juist met andere*

tradities, religieus of seculier (HDC, IISG)? Of zou dit in deze volgorde moeten worden aangepakt?

Samen met partners die de potentiële belangstelling voor het proces van betekenisgeving van zaken of elementen uit het religieuze verleden hebben, (ENK, KADOC, kerkelijke monumentenverenigingen en religieuze musea, Catharijne Convent), maar ook met partners die bruggen willen slaan naar religieus erfgoed, Openluchtmuseum, Het Utrechts Archief, IISG, Banning Vereniging, zie stelling 4. Het KDC kan hierin het initiatief nemen.

- 5. Hoe verhoudt de erfgoedfunctie zich met de wetenschappelijke taakstelling, die meer afstand wil bewaren tot subjectieve erfgoedveld? Moet de overdracht zich vooral op studenten richten of toch meer richting maatschappij?*

Een historische blik is en blijft noodzakelijk, maar evenzeer de toekomstgerichtheid: “ze vergt van de erfgoedhoeder aanvullende kwaliteiten, namelijk inzicht in culturele processen, begrip van de structuur en werking van de samenleving, en prospectie van de brede waaier van mogelijke én gewenste maatschappelijke en culturele ontwikkelingen op de langere termijn.” In het Faro-artikel formuleert Frijhoff een paradox: hoe meer kennis over het verleden, hoe minder beroep op erfgoed wordt gedaan, hoe minder kennis er is, hoe meer en hoe selectiever dat wordt gedaan. Dit mechanisme vormt een complicerende factor voor het inzetten van erfgoed door degenen die er veel kennis van hebben. De historicus kan dit gat niet vullen. En is het nodig om iets aan dat kennisniveau te doen om het erfgoed niet vogelvrij te verklaren?

- 6. Hoe richt het KDC zich op de nieuwe ‘toe-eigenaren’ van het katholieke erfgoed? Hoe krijgen we dat in de gaten? Er zit spanning tussen keuzes maken (stelling 1) en niets weggooien (stelling 3), die opgelost kan worden door actieve collectie en een passieve collectie naast elkaar te laten bestaan. We plaatsen een deel van de collectie op de voorgrond en gaan daarmee actief aan de slag door onderzoeksmogelijkheden te creëren en verbindingen met andere partijen aan te gaan. De passieve collectie wordt alleen maar goed bewaard en globaal ontsloten tot het moment dat onderdelen daarvan actueel worden.*

Het KDC moet wel voorrang verlenen aan bepaalde collecties, maar die prioriteiten niet fixeren. Er moet ruimte zijn voor verdere ontwikkeling. Daarvoor is bovenal inzicht in het gebruikstraject van erfgoed met zijn varianten en mogelijkheden noodzakelijk.

Frijhoff riep op “een nieuw analysemodel van toekomstgericht denken over erfenissen uit het verleden en heden te formuleren, en rasters van betekenisgeving te ontwerpen.” Ik ben bezig om een procesgang te maken om de ingrediënten voor het KDC programma te verwerven, maar of daar een analysemodel uitkomt? Dat zouden we met een paar partners moeten oppakken.

- 7. Is het presentisme niet eerder een gevaar dan een bondgenoot in het actualiseren van het erfgoed? Moeten we juist niet het historisch begripen versterken tegen misbruik? Dus historischer te werk gaan en niet de erfgoedrichting inslaan?*

Dit hangt samen met de verhouding tot het wetenschappelijk veld. Het onbedoelde gevolg van historisering zou kunnen zijn dat het een defensieve reactie versterkt en fixatie zou bevorderen. De rol van de historicus is om de authenticiteit van het bewaarde erfgoed te waarborgen (tegen vervorming en vervalsing), te analyseren hoe overdracht in zijn werk gaat en toe-eigening verloopt (welke belangen gediend worden) en van de tijdsdimensie van zingeving (hoe kennen mensen van nu betekenis toe aan erfenissen uit het verleden, hoe verbinden ze dat met hun identiteit?).

- 8. Waar liggen de voornaamste bedreigingen voor ons erfgoed? Vergetelheid? Gebrek aan context? Gebrek aan middelen om te conserveren? Of zit het (ook) in een algemene conditie*

dat de huidige generatie zich niet bewust is dat de tijd verschuift en men moeite moet doen om het verleden te verstaan? Wat zijn de patronen hier? Hierover is meer bezinning nodig

Het is verstandig om historisch te blijven denken over deze vermeende bedreigingen. Er is niets nieuws onder de zon. Anton van Duinkerken de toonaangevende katholieke schrijver uit de periode 1920-1970, bood een mooie formulering van de mogelijkheden die erfgoed in een bewuste reflectie op de tijd en de toekomst oplevert, in zijn boek *Waarom ik zo denk...* uit 1946:

‘Belangstelling voor het verleden,... is... een zich begeven van den schrijver, met den lezer samen, naar een waarnemingsveld, waar zich verschijnselen voordoen, die weliswaar historisch zijn geworden, doch die vandaag nog in staat zijn aan het bewustzijn van den waarnemer iets van hun wezen te openbaren in de vorm der actualiteit.’(22-23).. ‘Wat achter ons ligt en voorbij is, trekt ons naar verten, die misschien nog komen moeten of naar herinneringen, die wellicht onze diepste zekerheden zijn aangaande onze eigen toekomst.’ (24)